

Zahradní lemovky – zajímavý detail zahradních úprav

19. století

Dagmar FETTEROVÁ; Lenka KŘESADLOVÁ

ANOTACE: Tento článek by měl vnést do širšího povědomí odborné veřejnosti základní informace o problematice používání zahradních lemavek v 19. století. Lemovky tvořily módní doplněk určitého typu zahradních úprav jen po několik desetiletí, i tak je lze považovat za cenný doklad vývoje zahradní kultury. Dnes jsou in situ prezentovány pouze vzácně jak u nás, tak v zahraničí.

1

2

Úvod

Vymezování květinových záhonů pomocí anorganických materiálů nebo přímo rostlinným lemem je v zahradní tvorbě běžné po celou dobu jejího vývoje. Nicméně zahradní lemovky (německy *Beeteinfassungen*) jsou drobným detailem ve vývoji zahradního umění, který bychom mohli nazvat symbolem jedné specifické historické etapy. Bývají tradičně spojovány především s tvorbou významné osobnosti 19. století, knížete Hermanna von Pückler-Muskau.¹ Tento pohled by byl ovšem značně zjednodušený.

Detaily jsou právě tím prvním, co mizí, když přichází nové období, ale zároveň jsou zásadní pro autenticitu v případě, kdy chceme vybranou epochu prezentovat. Impulzem pro hlubší studium problematiky zahradních lemavek na našem území byl v roce 2013 nález většího množství zlomků keramických lemavek v bývalém zámeckém zahradnictví v Lomnici u Tišnova (Jihomoravský kraj). Nacházely se v zásypu klenby nad pecním prostorem hrnčířny, která spolu s oranžerií procházela v letech 2011–2014 rozsáhlou obnovou.

Při shromažďování informací se ukázalo, že soudobá literatura se tomuto předmětu věnuje opravdu velmi okrajově a je nutné pracovat

především s dobovými prameny. Vzhledem k tomu, že se jedná o 19. století, bylo možné využít dobové časopisy a knihy se zahradnickou tematikou, případně jejich aktuální reprinty. Studována byla nejen problematika vlastních lemavek, ale také specifických typů květinových záhonů, k jejichž vymezení se používaly, a především typů zahradních úprav, kde tyto záhony nacházely uplatnění.

Pleasure ground

Již v anglických krajinářských parcích 18. století bylo rozlišováno několik „zón“ s různou mírou uplatnění viditelných zásahů lidské ruky. V blízkosti domu bývaly zachovány kuchyňské nebo také květinové zahrady, ohrazené nejčastěji zdí, s pravidelnými záhony. Dále se k sídlu připojovala terasa, které opět dominovaly pravidelné záhony. Přejít mezi domem s terasou a čistě krajinářsky upravenou částí, která měla být uspořádána tak, aby nebyl na první pohled patrný zásah lidské ruky, tvořil tzv. *pleasure ground*. V tomto prostoru, chráněném před atakou zvířat, nacházely výrazné uplatnění cizokrajné dřeviny s nápadnými květy i plody a také květiny, především trvalky. Tyto divácky atraktivní rostliny v pestrých směsích se vysa-

Obr. 1. E. Hackert, Zahradní úprava s řadou záhonů s lemovkami u zámku v Zabáni okolo roku 1860. Podle Köhler – Haase (pozn. 4), s. 69.

Obr. 2. E. Hackert, Zimní zahrada zámku v Zabáni okolo roku 1860. Podle Köhler – Haase (pozn. 4), s. 70.

zovaly ve formě lemu podél cest a také v podobě záhonů kruhového, oválného či ledvinitého tvaru situovaných do travnatých ploch. Tyto záhony směrem ke středu výškově gradovaly.

V 19. století tento typ úprav získával na popularitě a proměňovalo se i jejich uspořádání a obsah. Ke květinovým záhonům přibyla rozárie, vodní prvky apod. Jejich propagátorem a tvůrcem se stal přední anglický zahradní architekt Humphry Repton (1752–1818), ve středoevropském regionu pak Peter Joseph Lenné (1789–1866), kníže Hermann von Pückler-Muskau (1785–1871), Hermann Jäger (1815–1890) aj. V Německu *pleasure ground* pravděpodobně jako první uplatnil Lenné v parku Glienicke

■ Poznámky

¹ Do svého znaku si zahradní lemovku dokonce dala i Pücklerova společnost (Pückler Gesellschaft e.V. Berlin).

3

Obr. 3. Květinové záhony typu „korbartigen Beete“ u německého zámku Lontzen. Litografie z druhé poloviny 19. století. Podle https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Schloss_Lontzen_Sammlung_Duncker.jpg, vyhledáno 2. 4. 2019.

Obr. 4. Dobové vyobrazení zahradních úprav u Nového zámku v Muskau, před rokem 1834. Podle Hermann von Pückler-Muskau, *Hints on Landscape Gardening*, Basel 2014, s. 132.

v Postupimi (1816). Oblíbenými se staly především díky publikační činnosti knížete Pücklera. Ten *pleasure ground* definoval jako ozdobnou a na květiny bohatou plochu daleko většího rozsahu než zahrada, tvořící propojující článek mezi parkem a skutečnou zahradou.²

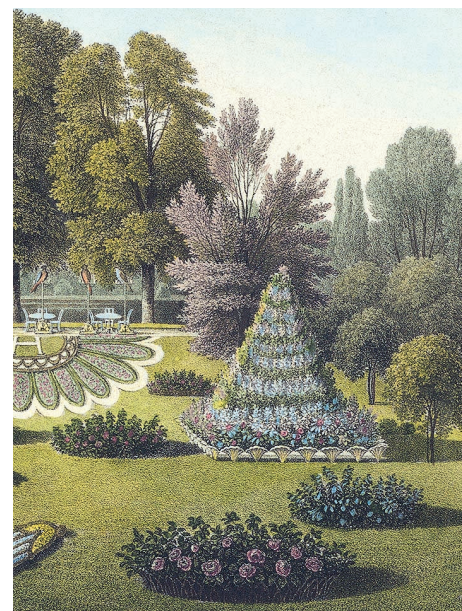
Jednoduchý kobercový záhon

V 19. století se také postupně měnila náplň používaných záhonů. Namísto výrazně výškově gradované pestré směsi rostlin se začínají uplatňovat výsadby pouze jednoho nebo několika málo druhů, a to jak květin, tak kvetoucích keřů. Okraj záhonů se zvyrazňoval použitím tvarovaných dřevin, volně rostoucích nízkých rostlin nebo zahradních lemovek z organických a anorganických materiálů. Pro typ záhonu s lemovkami se vžil také výraz *korbartigen Beete* – záhony ve tvaru koše. Do prostoru vymezeného lemem byl vysazen jeden druh rostliny s výraznou barevností, případně se kombinovaly dva, maximálně tři druhy, jejichž barevnost byla výrazně kontrastní. Rostliny se použily nikoli ve směsi, ale vytvořily jednoduchý ornament (jednotlivé prstence, hvězda apod.). Jednotlivé záhony se často seskupovaly tak, aby tvořily barevně i tvarově zajímavé variace. Začínalo být také více dbáno na to, aby byl trávník okolo záhonů vždy nízko sestržován.³

Zahradní lemovky

K vymezení záhonů byly zpočátku používány křemeny či tufové kameny, cihly či skelná a železitá struska, dřevěná prkénka ve tvaru šindelů nebo s malovaným ornamentem, dřevěné špalíky s kůrou, např. z břízy, ohebné mladé výhony stromů aj. Následně se začaly vyrábět jejich jednoduché varianty z kovu. První lemovky z pálené hlíny ve tvaru střešních tašek brzy vystřídaly již tvarově složitější typy napodobující listy, květy či schránky mořských živočichů. Ty nejluxusnější mohly být vyrobeny z porcelánu, případně z majoliky. Kolem poloviny 19. století se objevují betonové lemovky. Známé jsou i lemovky z kararského mramoru. V poslední třetině 19. století byly populární lemovky z litiny a drátu, protože tento materiál umožňoval snadno vytvářet velmi složité, bohatě členěné tvary. Po celé 19. století se velké oblibě těšily jednoduché kovové segmenty ve tvaru půloblounu či třmenů, které se využívaly jak k ohraničení záhonů, tak cest. Nejednalo se vždy pouze o exteriérovou záležitost. Dobová vyobrazení potvrzují použití lemovek v oranžeriích, nacházel-li se zde volný záhon, do kterého je bylo možné ukotvit.⁴

Zahradní lemovka se skládá ze dvou hlavních částí, nadzemní dekorativní části a tzv. rýče (Spaten) u hliněných nebo bodců u kovových lemovek, které umožňovaly upevnění do půdy. Délka i tvar rýče musely být přizpůsobeny velikosti, respektive hmotnosti nadzemní části, protože lemovky často nebyly zapichovány kolmo, ale mírně šikmo. Na výrobu složitější, ale také efektnější byly lemovky mírně prohnutého profilu. Lemovky se zapichovaly těsně jedna vedle druhé a tak se vytvářela souvislá řada požadovaného tvaru. Někdy se v řadě kombinovaly v pravidelném rytmu dva typy lemovek.⁵

4

Tvar nadzemní části lemovek vycházel nejčastěji z rostlinných předloh, kdy imitoval jednotlivé větvičky, listy dřevin, kapradiny, akant, piniové šišky nebo květ lilie, především je známo bezpočet variant na palmetu z listů. Velké popularitě se těšily lemovky ve tvaru korálů či mušlí. Dalším zdrojem námětů bylo tvarosloví gotické architektury, zejména kružba v oknech či tvary krabů na fasádě. Použití kovu nabízelo možnost vytvářet složitější a subtilnější geometrický ornament.

Barvu lemovek určoval typ hlíny, ze které byly vyrobeny, ale jak kovové, tak keramické lemovky se také běžně povrchově upravovaly nátěrem barvou, případně různobarevným glazováním. Mezi oblíbené barvy patřila bílá, ocelově šedá, černá, tmavohnědá nebo modrá či žlutá barva. Pücklerovy kompozice se proslavily například ohnivě červenou barvou lemovek napodobující schránky korálů. Barva lemovek se ladila k barvě použitých rostlin, a to jak směrem k vytváření silných kontrastů, tak k barevnému souladu.⁶

■ Poznámky

² Clemens Alexander Wimmer, *Lustwald, Beet und Posenhügel*, Weimar 2014, s. 177 a 242.

³ Wilfried Hansmann, *Gartendenkmalpflege*, Stuttgart 1985, s. 236–244.

⁴ Příkladem může být vyobrazení interiéru oranžerie u zámku v Zaháni z roku 1860. Také v okolí zámku zachytila malba záhony vymezené pravděpodobně keramickými lemovkami s bílou glazurou. Na úpravách zámeckého parku se opět podíleli Lenné a Pückler: Markus Köhler – Christoph Haase, *Die Gärten Peter Joseph Lenné im Heutigen Polen*, Wettin-Löbejün 2016, s. 70.

⁵ Neumann, *Moderne Anlagendes Gartens am Haus und der städt. Villa*, Berlin 1865.

⁶ Hansmann (pozn. 3), s. 251–253.

5

6

7

8

Obr. 5. Lemovka s glazurou modré barvy pocházející ze zámku v Branitz. Foto: Dagmar Fetterová, 2016.

Obr. 6. Lemovky ve tvaru korálů v zámeckém areálu v Muskau. Foto: Lenka Křesadlová, 2010.

Obr. 7. Záhony s lemovkami v pleasure ground zámku Babelsberg. Foto: Lenka Křesadlová, 2009.

Obr. 8. Detail použití lemovek v kombinaci s ciblovým obrubníkem v pleasure ground zámku Babelsberg. Foto: Lenka Křesadlová, 2009.

Přibližně od poloviny 19. století se lemovky staly běžně sériově produkovaným zbožím nabízeným v katalogích⁷ a používaly se i v měšťanských zahradách. Nicméně lze předpokládat, že nejběžnější keramické lemovky byly vyráběny přímo místními hrnčíři. Potvrzuje to například výroba v regionu Postupimí.

Současné využití a prezentace historických zahradních lemovek

Pro seznámení se s tímto fenoménem *in situ* lze využít návštěvu především vzorově obnovených a udržovaných zahradních úprav u německých zámků Branitz, Babelsberg a Muskau, spojených s osobností knížete Hermanna von Pückler-Muskau. V těchto třech objektech je možné studovat především celé kompoziční schéma, které s použitím lemovek, respektive jednoduchých kobercových záhonů souviselo. V nejzřetelnější podobě lze princip jednotlivých zón v krajinářské kompozici studovat v Postupimí v parku Babelsberg. Pückler jej zakládal od roku 1842, kdy navázal na práci svého předchůdce Petra Josefa Lenného. U zámku v neogotickém slohu se nachází bohatě zdobená terasa, u níž jsou situovány květinové záhony omezené lemovkami složitých tvarů s výraznou dvoubarevnou glazurou. Na tento prostor navazuje typická *pleasure ground* s rozáriem, bazény s vodotrysky, loubím a především se sérií záhonů v trávniku převážně kruhového půdorysu. Jejich přesné umístění bylo stabilizováno lemem z cihel zapuštěných na úroveň terénu. Lemovky zde tedy měly přednostně dekorativní funkci. Díky dochování těchto lemů mohlo být při obnově zahrady provedeno rozmístění záhonů do téměř autentické podoby. V současné době jsou zde použity hliněné lemovky řady tvarů a barev (jednobarevné) u přibližně dvou desítek záhonů. Na *pleasure ground* navazuje vlastní krajinářský park.

V saském Muskau jsou dnes lemovky v parku použity pouze v symbolické míře. V květinové úpravě u Nového zámku, která byla díky publikovanému vyobrazení (obr. 4)⁸ od 30. let 19. století často napodobována, jsou dnes k olemování záhonů použity moderní prostředky. V navazující *pleasure ground* se uplatňují smíšené pestrobarevné záhony organických tvarů bez lemovek. Jednoduché kobercové zá-

hony s lemovkami ve tvaru korálů, kterými se kníže stal proslulým, lze nalézt v blízkosti Starého zámku. Několik originálních lemovek je vystaveno v muzejní expozici v Novém zámku.

V Branitz, kde byl park budován od 40. let 19. století, se lemovky ve velké pestrosti tvarů a barev uplatňují v bezprostřední blízkosti zámecké budovy. V zámku je pak prezentována sbírka všech typů lemovek, které byly pro knížete Pücklera vyrobeny.

Typické jednoduché kobercové záhony s lemovkami jsou součástí také dalších zahrad v širším prostoru německé Postupimí, především v parku Glienicke. Dále jsou prezentovány v tzv. Russian garden u zámečku Belveder ve Výmaru. Vzhledem k tomu, že používání jednoduchých kobercových záhonů bylo postupně téměř úplně vytlačeno bohatými ornamentálními kobercovými záhony, které jsou velmi populární dodnes, využití lemovek je jinde poměrně vzácné. Častěji bývají součástí expozic zahradnických muzeí.

V rámci pětileté snahy o získání podrobnějších informací o zahradních lemovkách na našem území bylo nalezeno devět historických zahrad, kde je použití těchto lemovek doloženo minimálně prostřednictvím jejich fyzického dochování. Jedná se o zámecké zahrady v Hluboké nad Vltavou, Lomnici, Lednici, Lysicích, Miloticích, Květnou a Podzámeckou zahradu v Kroměříži, areál zámku Vranov nad Dyjí a Landfrasovu vilu v Jindřichově Hradci. Pouze v zahradě Landfrasovy vily jsou tyto lemovky kontinuálně autenticky používány. Pomocí darů či výpůjček se podařilo nashromáždit soubor 31 různých lemovek z ČR a 7 ks z ciziny (Slovensko, Německo, Velká Británie), z nichž byla vytvořena expozice, která je v současné době prezentována veřejnosti v obnovené oranžerii v bývalém zámeckém zahradnictví v Lomnici u Tišnova.⁹

Lomnice u Tišnova

V městečku Lomnice se nachází rodové sídlo šlechtického rodu Serényi, kteří zde sídlili nepřetržitě mezi lety 1662–1948. Od roku 2018 zde žijí jejich potomci. Součástí zámeckého areálu byly v 19. století také zámecká zahrada

■ Poznámky

7 Clemens Alexander Wimmer, Gusseiserne Beeteinfassung in Glarus entdeckt, *Bulletin de la Société Suisse des Arts du Jardin* XI, 1993, č. 2, s. 63–64. Např. 11 modelů nabízela firma March v Charlottenburgu, 7 modelů Železářny královského města Rokycany apod.

8 Hermann von Pückler-Muskau, *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Stuttgart 1834.

9 Většina lemovek vystavených v expozici a vyobrazených v článku je součástí soukromé sbírky Dagmar Fetterové.

9

10

Obr. 9. Fragmenty zahradních lemovek nalezené na zámku v Miloticích. Foto: Dagmar Fetterová, 2013.

Obr. 10. Soubor lemovek z Lomnice u Tišnova. Foto: Dagmar Fetterová, 2014.

Obr. 11. Formy na výrobu lemovek z Lomnice u Tišnova. Foto: Dagmar Fetterová, 2014.

(park) a zámecké zahradnictví. Zde se nacházely dvě oranžerie – tzv. „Velká“ oranžerie, u níž stála hrnčírna s pecí, a „Malá“ oranžerie-růžovna, dále kaméliový dům, ananasovna, muškátový skleník a fíkovna a další drobné provozní stavby. Součástí byl i domek zahradníka. V nadzemní části stavby s pecí bylo v roce 2013 nalezeno velké množství keramických střepů. Z těchto zlomků se podařilo složit celkem 11 různých typů lemovek o výšce od 19 do 52 cm. Rovněž byly nalezeny zbytky tří sádrových forem. Do těch se vtačovala zpracovaná hlína. Získané „výsušky“ se pak vypalovaly v přilehlé peci. Není jasné, zda byla lemovkám po vypálení dávana nějaká další povrchová úprava, protože nalezený materiál může představovat i nedokončené výrobky. Výroba lemovek mohla pokrývat nejen potřeby samotné lomnické zahrady, ale pravděpodobně byly lemovky distribuovány i do širšího okolí. Pět typů dochovaných lemovek tvaroslovím své horní části vychází z běžných vzorů inspirovaných složitě členěnými akantovými listy. Dvě lemovky jsou tvarově jednodušší. Nechybí lemovka neogotického tvarosloví.¹⁰ Za velmi zajímavou lze označit trojici lemovek, jejichž horní část připomíná tvarem zaoblené ouško s volutami. Největší z nich má výšku 52 cm (nadzemní část 28 cm) a v jakémkoli záhonu musela sama o sobě působit velmi dominantně. Zatím bohužel nebyl nalezen žádný obrazový dokument ukazující jejich využití přímo v zámecké zahradě v Lomnici ani údaj zpřesňující období, kdy zde výroba zahradních lemovek probíhala. Dle analogií ji lze situovat do druhé poloviny 19. století. V roce 2011 provedla Archaia Brno, o. p. s., archeologický průzkum prostoru pece. Pec byla

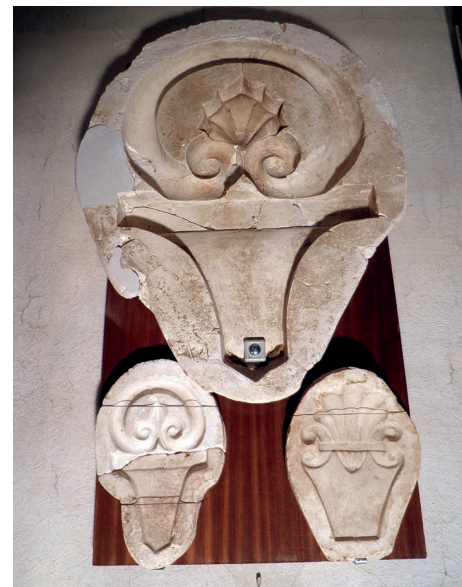
dle jejich závěrů postavena kolem roku 1850 a sloužila k výrobě květináčů, případně jiných výrobků. V každém případě se jedná o unikátní záležitost.

Milotice

Dalším objektem úzce spjatým s rodem Serényi je zámek v Miloticích. Díky úsilí místního zámeckého zahradníka se podařilo v prostoru pod zámeckým schodištěm objevit fragmenty minimálně devíti různých tvarů keramických lemovek, často velmi originálních. Můžeme říci, že žádná z nich se neshoduje s tvary známými z Lomnice. Některé lemovky nesou značku I.I.B. a dokonce číslo. Zatím se nepodařilo ověřit, zda se jedná o značku některého z místních výrobců, či o produkt větší tovární výroby, kdy číslo by mohlo označovat typ vyráběného vzoru. Většina z nich se tvarem podobá běžné produkci vycházející ze stylizace akantových či jiných listů ve tvaru palmety. V souboru se však nachází také lemovka ve tvaru velmi naturalisticky ztvárněného listu kapradiny a především dvě lemovky neogotického tvarosloví. Jedna má tvar osmicípé hvězdy, do níž je vložen motiv čtyřlaločné gotické kružby, druhá je tvořena stylizovanými listy připomínajícími kraba z gotické architektury. Vesměs se jedná o kusy vyrobené z pálené hlíny. Na jednom typu je zachována bílá glazura, na dalších jsou patrné zbytky bílého nátěru. Lemovky neogotického tvaru byly vyrobeny přímo ze světlešedé hlíny a povrchovou úpravu postrádají. Místo použití těchto lemovek v milotické zahradě není zatím doloženo, nejspíše se mohlo jednat o terasu v bezprostředním okolí zámku. V expozici v Lomnici jsou prezentovány dva typy milotických lemovek. Ostatní zatím neprošli odborným zásahem.

Jindřichův Hradec

Ojedinělým příkladem použití lemovek je zahrada Landfrasovy vily v Jindřichově Hradci. Na několika terasách za domem ji nechal v letech

11

1826–1835 vybudovat tiskař a přední osobnost kulturního a společenského života ve městě Alois Josef Landfras. V kontextu zahradní tvorby na našem území se jednalo o ojedinělý počín, který se v jádru dochoval do dnešní doby bez podstatných negativních zásahů.¹¹ Na šesti terasách a ploše pouhých 0,27 ha byly nashromážděny typické prvky velkých zahradních kompozic té doby jako antický chrám, neogotický pavilon, umělá zřícenina, poustevna, ptačí klece s čínskými motivy aj. Na tak malé ploše jim nebylo možné upravit odpovídající okolí a působí spíše jako sbírka kuriozit. K zahradám měšťanského biedermeieru patřily neodmyslitelně květiny a řada dalších doplňků. Jak ukazuje pohlednice z počátku 20. století,¹² velmi důležitou roli zde hrály

■ Poznámky

¹⁰ Snad mohla tvořit součást zahradní úpravy u neogotického pavilónku stojícího tehdy v zahradě.

¹¹ Marie Pavlátová – Marek Ehrlich et al., *Zahrady a parky Jižních Čech*, Praha 2004, s. 161.

¹² Ibidem, s. 162.

12

Obr. 12. Použití lemavek v zahradě Landfrasovy vily v Jindřichově Hradci. Foto: Lenka Křesadlová, 2008.

Obr. 13. Soubor lemavek z Landfrasovy vily v Jindřichově Hradci. Foto: Dagmar Fetterová, 2014.

13

bíle natřené drobné doplňky z kovu – sokly, vázy, zábradlí teras, nízké plůtky oddělující jednotlivá pole parteru a především drobné zahradní lemavky, s jejichž pomocí byl vymezován prostor nejen květinovým záhonům, ale také jednotlivým stromkům růží, exotickým rostlinám apod. Není jisté, zda byly lemavky součástí kompozice zahrady hned od jejího počátku, nebo se uplatnily až po požáru v roce 1865. Nicméně se dochovalo devět různých tvarů, mezi nimiž jsou zastoupeny jak rostlinné motivy, v tomto případě velmi realisticky ztvárněné,¹³ tak tvary geometrické. Zatím se nepodařilo ověřit, zda šlo o běžnou tovární produkci, nebo byly tyto lemavky a ostatní prvky v zahradě realizovány dle originálních návrhů na zakázku majitele. Dosud je pouze známo, že litinové zábradlí na terasu bylo vyrobeno v Chlumu u Třeboně.¹⁴ Zda se zde vyráběly i lemavky, nevíme. Unikátní je množství dochovaných kusů i různorodost kolekce. Tyto lemavky jsou neustále *in situ* používány k olemování cest v zahradě, protože náročnější vegetační prvky se zde již nevyskytují. Jejich ukotvení je technicky řešeno dvojicí bodců. V Lomnici je vystaveno osm z devíti typů lemavek používaných v této zahradě. Celkový technický stav jak staveb v zahradě, tak ostatních prvků kompozice je bohužel havarijní a bylo by žádoucí co nejdříve podniknout kroky k jejich záchraně.

Kroměříž

Za originální lze označit dochované kovové lemavky z Podzámecké zahrady v Kroměříži. Již při hledání nového kompozičního výrazu zahrady v 30. letech 19. století za arcibiskupa Ferdinanda Marii Chotka bylo ve všech dochovaných návrzích počítáno s umístěním květinových zá-

honů organických tvarů do travnatých ploch. Jeden z návrhů se dokonce přímo inspiroval ilustracemi květinové zahrady v Muskau. Také na plánu dokončené krajinářské úpravy z roku 1850¹⁵ lze najít motiv květinového záhonu v trávniku. Zda byly vymezeny lemavkami z anorganických materiálů, nebo měly rostlinnou obrubu, není doloženo. Použití lemavek ve formě relativně masivních kovových listů je zachyceno až na dobové fotografii z konce 19. století (obr. 14). Tímto způsobem je vymezován centrální květinový záhon v tzv. giardino secreto u zámecké budovy. Mírně vyklenuté poměrně masivní kovové čtyřúhelníky s výškou nadzemní dekorativní části 56 cm jsou velmi výrazné a dodávají celé úpravě tvarosloví květinového koše. Dalším místem, kde byly tyto lemavky používány k vymezování květinových záhonů, je ostrov s čínským pavilonem v Divokém rybníku. Dobová pohlednice z přelomu století¹⁶ zachytila čínský pavilon doplněný dvojicí květinových záhonů zdůrazněných těmito lemavkami. Jejich masivnost byla v tomto případě důležitá především proto, že ostrov nebyl přístupný a jeho výzdobu bylo možné sledovat pouze ze břehu vzdáleného několik metrů. Díky dochovanému návrhu na výrobu těchto lemavek z roku 1864¹⁷ (obr. 15) lze odvodit, že se v zahradě pro ohraničení květinových záhonů používaly nejspíše od 60. let 19. století.¹⁸ V současné době se příslušný typ květinových záhonů a lemavky v zahradě nepoužívají, ale o jejich opětovné prezentaci by se dalo uvažovat v rámci plánované obnovy čínského pavilonu a jeho okolí.

Další lemavky byly objeveny při přípravě obnovy Květné zahrady v Kroměříži. Několik bohužel již poničených kusů se nacházelo v domku u Ptácnice. Byly vyrobeny z hlíny šedé barvy a nadzemní část má tvar stylizovaných listů převázaných stuhou. Celková délka této lemavky je 36 cm, délka dekorativní části 17 cm. Zatím nemáme na dobových obrazových dokumentech doloženo, kde se tyto lemavky v zahradě používaly. Z nalezených fragmentů byla

zrekonstruována kompletní lemavka, z níž byla vytvořena forma a zhotoveno několik nových lemavek z pálené hlíny, které se využívají v Květné zahradě k edukačním a výstavním účelům.

Vranov nad Dyjí

Velmi cenné je dochování jak dobového vyobrazení autentického použití, tak vlastních lemavek v areálu zámku Vranov nad Dyjí. Na olejomalbě od Josefa Doré (obr. 17) z druhé třetiny 19. století je zachycena jižní terasa zámku upravená jako malá květinová zahrádka. Na pečlivě zastřiženém trávniku jsou jednak vyskládány skupiny květů v květináčích, jednak se zde nacházejí malé skupinky kvetoucích keřů vymezované lemavkami. Ve středu obrazu je umístěn záhon růžově kvetoucích růží ohraničený lemavkami světlé barvy oblíbeného neogotického tvarosloví vycházejícího z trojlaločné kružby. Byly vyrobeny ze světlé pálené hlíny. Tuto skutečnost již nelze vyčíst z vyobrazení, ale keramické lemavky právě tohoto tvaru se ve Vranově dochovaly. Další dochovaná lemav-

■ Poznámky

13 Lemavky ve tvaru vinného listu (*Vitis vinifera*), dubových listů (*Quercus*) a listu jeřábu břeku (*Sorbus torminalis*) velmi věrně napodobují své rostlinné předlohy, což nebylo příliš časté, obvykle se pracovalo s větší stylizací.

14 Zdeněk Wirth, Zahrada Landfrasova v Jindřichově Hradci, *Umělecký měsíčník* I, October 1911, s. 13.

15 Bernard Lipavský – Johann Homme, Podzámecká zahrada – celkový plán, 1850, kolorovaná kresba tuší, Arcibiskupský zámek Kroměříž, bez inv. č.

16 Soukromý archiv Lenky Křesadlové.

17 *Blumenbeet Verzierung für die Partie die hochf. Residenz in Kremsir 10. 2. 1864*. Státní archiv v Opavě, Ústřední ředitelství arcibiskupských statků v Kroměříži, i. č. 11 957.

18 V období působení arcibiskupa Bedřicha kardinála z Fürstenbergu (1853–1892) se v zahradě objevuje řada nových květinových výsadeb a motivů.

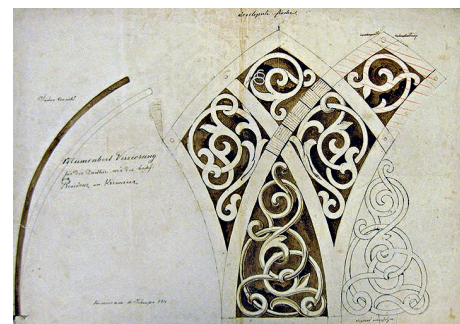

14

Obr. 14. Použití velkých kovových lemovek v Podzámecké zahradě v Kroměříži, druhá polovina 19. století. Foto: NPÚ, ÚOP v Brně, starý fotoarchiv, inv. č. 51551.

Obr. 15. Návrh na výrobu kovových lemovek pro Podzámeckou zahradu z roku 1864. Blumenbeet Verzierung (pozn. 17).

Obr. 16. Kovové lemovky z Podzámecké zahrady v Kroměříži. Foto: Dagmar Fetterová, 2015.

15

16

ka z Vranova má tvar subtilní palmety. Tyto lemovky byly vyrobeny v bývalé keramičce přímo ve Vranově nad Dyjí. Oba tyto tvary patřily obecně mezi velmi oblíbené, protože je můžeme najít jak v Landfrasově vile v kovovém provedení, tak v Lomnici v keramické variantě.¹⁹ Bývalé vedení zámku²⁰ nechalo vyrobit repliky lemovky neogotického tvarosloví, které se od roku 2014 používají k lemování záhonu v bylinkové zahrádce v areálu zámku.

Hluboká nad Vltavou

Další lokalitou, kde máme na dobovém vyobrazení doloženo použití lemovek, je bezprostřední okolí schwarzenberského zámku Hluboká. Při přestavbě sídla v neogotickém slohu (1840–1871)²¹ zde byla založena také nová zahradní úprava. Z druhé poloviny 19. století se dochoval akvarel Karla Zenkera (obr. 19) zachycující pohled na zimní zahradu (postavena 1854), před níž se nacházely dva záhony kruhového půdorysu ve středu zdůrazněné vázou. Záhony byly ohraničeny jednoduchými kovovými lemovkami obloukovitého tvaru pravděpodobně stylizujícími ohnutou větev s usekanými postranními větvičkami. Tento oblíbený motiv velmi dobře korespondoval s neogotickou kovovou konstrukcí zimní zahrady. Nicméně na Hluboké se fyzicky dochovala kovová lemovka jiného tvaru (obr. 20). Kombinací oválů a kosočtverce vznikl tvar použitý také v Landfrasově

vě vile. To naznačuje, že se zde podobných záhonů nacházelo více a sortiment lemovek mohl být mnohem pestřejší. Vzhledem k tomu, že v letech 1851–1854 vedl úpravy okolního parku zahradník Theodor Rehder, syn zahradního inspektora knížete Pücklera z Muskau,²² lze uvažovat o tom, že zde mohla vzniknout typická odstupňovaná kompozice s *pleasure garden* v širším okolí zámku, na kterou teprve navazoval rozsáhlý park.

Lysice

Bohatou květinovou výzdobou byla již v druhé polovině 19. století známa také zámecká zahrada v Lysicích patřící Dubským z Třebomyslic. Bohužel na nejstarších fotografiích zahrady z 60. let 19. století ani později nejsou lemovky na okrajích květinových záhonů zachyceny. O jejich využití však svědčí fyzicky dochované exempláře a jejich fragmenty. Lemovky, jejichž horní část má tvar svazku hladkých listů, případně stylizované mušle, jsou velmi podobné vzoru dodnes používanému v Branitz. Byly zhotoveny z pálené hlíny a neměly barevnou povrchovou úpravu. Jejich profil je mírně vyklenutý. Dále se zde nacházely zbytky poměrně unikátních glazovaných lemovek tří různých tvarů napodobujících populární akantové listy. Glazura v bílé barvě a v barvě slonové kosti byla u částí lemovek po obvodu doplněna tónováním v růžové a fialové barvě. Z této série se pravděpodobně dochoval už pouze jediný fragment s bílou glazurou bez tónování.²³ V aktuálním projektu obnovy zámecké zahrady se počítá s výrobou několika stovek kusů replik lemovek a s jejich opětovnou prezentací.²⁴ V expozici v lomnické oranžerii jsou k vidění oba typy původních lysických lemovek, neglazovaná lemovka ve tvaru mušle a poslední dochovaný fragment glazované lemovky ve tvaru akantového listu.

Závěr

Nalezený soubor lemovek z devíti lokalit v České republice ukazuje, že jejich používání mohlo být převážně v druhé polovině 19. století na našem území poměrně běžnou záležitostí. Na fotografiích z 20. století se již vyskytují výjimečně. Podnětem pro jejich používání mohlo být nejen všeobecně známé literární dílo knížete Pücklera, ale také informace a vzory uveřejňované ve vydávaných zahradnických lexikonech či časopisech.

Za velmi cenné lze označit především dochování dvou, respektive tří rozsáhlejších souborů lemovek. V případě devíti typů lemovek z Landfrasovy vily jde o ukázkou bohatosti tvarů

■ Poznámky

¹⁹ Lomnické a vranovské lemovky se liší především tvarem rýčů, u vranovských jsou viditelně subtilnější.

²⁰ Kastelánka Miroslava Janíčková.

²¹ Přestavba byla z větší části dokončena již roku 1855.

²² Pavlátová – Ehrlich et al. (pozn. 11), s. 78.

²³ Na počátku 21. století se jejich fragmenty nacházely ve skladovacích prostorech zámeckého zahradnictví (ústní sdělení tehdejšího zahradníka). V současné době již nebyly nalezeny.

²⁴ Bohužel se nejedná o repliky dochovaných lysických lemovek, ale o repliky lemovek z Lomnice, což plánovanému počínání ubírá na autenticitě.

17

18

19

Obr. 17. Jižní terasa zámku Vranov nad Dyjí s kvetoucími záhony. Josef Doré, olej na plátně, druhá třetina 19. století, mobiliární fond objektu, inv. č. V 640.

Obr. 18. Použití lemovek ve tvaru třmenů před zimní zahradou zámku Hluboká nad Vltavou. Karel Zenker, akvarel, druhá polovina 19. století, zámecká knihovna v Hluboké nad Vltavou, inv. č. ZK 9934.

Obr. 19. Kovová lemovka z Hluboké nad Vltavou. Foto: Dagmar Fetterová, 2014.

vytvářených z kovu, respektive z litiny. Významné je ale především jejich kontinuální používání v dané zahradě. Nemalou měrou zde přispívají k její unikátní autenticitě. Sedm z jedenácti dochovaných typů lomnických lemovek svým tvarem vychází z rostlinných motivů, které lze běžně nalézt v dobových vzornících a katalozích. Také motiv napodobující gotickou trojlaťovou kružbu byl běžný. Za poměrně originální, zatím nebyla nalezena analogie, lze označit lemovky tvaru zaobleného ouška s volutami, které se v souboru vyskytují hned v trojím provedení a největší z nich, s celkovou výškou 52 cm, lze považovat za opravdu unikátní. V tomto případě je také cenné dochování místa výroby, originálních forem i skutečnost, že v tomto autentickém prostředí byla umístěna expozice přibližující použití zahradních lemovek širší veřejnosti. Jeden soubor lomnických lemovek byl také věnován Národnímu zemědělskému muzeu v Praze, aby se mohl stát součástí expozice jeho pobočky ve Valticích. Milotický soubor minimálně devíti různých hliněných lemovek ještě čeká na své podrobnější zpracování (konzervování). Již dnes je jasné, že jeho přínosem je především pestrost jak v tvarech, tak v povrchové úpravě.

Lomnický soubor lemovek i vytvořenou expozici, v níž bylo shromážděno třicet jedna různých lemovek, lze významem přirovnat k souboru dvaceti různých hliněných lemovek nalezených při archeologických výzkumech a obnově v lokalitě Klein-Glienice v Postupimi v Německu nebo k expozici umístěné na zámku Branitz, kde je prezentována kompletní sbírka lemovek vyráběných pro knížete Pücklera. K rozšíření právě této sbírky bylo na přání německé strany věnováno pět lemovek z Lomnice.

Tento článek by měl vnést do širšího povědomí odborné veřejnosti základní informace o dané problematice, protože neznalost často vede ke zbytečným ztrátám cenných nebo minimálně zajímavých historických artefaktů. Lemovky tvořily módní doplněk určitého typu zahradních úprav jen po několik desetiletí. Poté se staly odpadem, nebo byly uloženy na zastydlá místa půd a skladišť. Dnes je možné jejich fragmenty objevit v rámci archeologických výzkumů nebo právě při vyklízení dlouho nevyužívaných prostor. Bylo by optimální, aby nebyly ničeny, protože patří k dokladům velmi specifického úseku dějin zahradního umění.

Průzkum této problematiky nadále pokračuje. Autorky článku přivítají jakékoli další informace o fyzické existenci zahradních lemovek na našem území, případně i o jejich použití v minulosti.

Článek vznikl na základě podpory při řešení projektu Opomíjená témata krajinářské architektury pro potřeby památkové péče (DG 18P020VV007), který naplňuje specifický cíl 2.1 Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II), financovaného Ministerstvem kultury ČR.